

ONA TILI DARSLARINING TARBIVAVIY VA KOMPETENSIYAVIY IMKONIYATLARI

Abdurahmonova Maftuna Maxmarajab qizi
Termiz davlat pedagogika instituti Magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20351328>

Annotatsiya: Ushbu maqolada ona tili darslarining nafaqat lisoniy qoidalar o'rgatiladigan fan, balki o'quvchi shaxsini shakllantiruvchi ma'naviy-tarbiyaviy va kompetensiyaviy poydevor ekanligi tadqiq etiladi. Zamonaviy ta'lim paradigmasida ona tili darslarini tashkil etishning innovatsion usullari, til vositasida milliy o'zlikni anglash va hayotiy ko'nikmalarni (kompetensiyalarni) rivojlantirish masalalari magistrantning shaxsiy kuzatuvlari va ilmiy qarashlari prizmasida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich sinf, o'quvchi, ijtimoiy, kompetensiya, metod, texnologiya, intellekt, nazariya, amaliyot, ko'nikma, mafkura, ona tili ta'limi, tarbiyaviy imkoniyatlar, pragmatic, kommunikativ kompetensiya, milliy o'zlik, kreativ fikrlash, pragmatik yondashuv.

Bugungi globallashuv va raqamli texnologiyalar asrida yoshlarning fikrlash doirasi, axborotni qabul qilish tezligi va dunyoqarashi keskin o'zgardi. Bunday sharoitda umumta'lim maktablarida ona tili fanini o'qitish shunchaki grammatik qoidalar, egalik qo'shimchalari yoki gap bo'laklarini yodlatishdan iborat bo'lib qolmasligi kerak. Zero, til — shunchaki aloqa vositasi emas, u millatning tafakkur tarzi, madaniyati va ma'naviy kodi hisoblanadi.

Shu bois, zamonaviy ona tili darslarining oldida ikki buyuk vazifa turibdi: tarbiyaviy (milliy va umuminsoniy qadriyatlarini singdirish) hamda kompetensiyaviy (tilni hayotiy vaziyatlarda to'g'ri va samarali qo'llay olish ko'nikmasini shakllantirish).

1. Ona tili darslarining tarbiyaviy imkoniyatlari: Qoidalardan qadriyatlar sari

Eski pedagogik yondashuvda ona tili darslari ko'proq quruq yodlashga asoslangan edi. Biroq, ta'limga aksiologik (qadriyatshunoslik) yondashuvning kirib kelishi ona tili darslarini haqiqiy tarbiya maydoniga aylantirish imkonini beradi.

Matn ustida ishlash orqali tarbiya: Darslarda qo'llaniladigan matnlar shunchaki orfografik qoidalarni tekshirish uchun emas, balki chuqur ma'naviy yukka ega bo'lishi lozim. Alisher Navoiy, Abdulla Qodiriy, Cho'lpon yoki Erkin Vohidov asarlaridan olingan parchalar ustida ishlash jarayonida o'quvchida vatanparvarlik, xushmuomalalik va oilaga hurmat kabi tuyg'ular tabiiy ravishda shakllanadi. [1, 42-b]

Nutqiy odob — ma'naviyat ko'zgusi: O'quvchilarga “iltimos”, “marhamat”, “salomat bo'ling”, “uzr so'rayman” kabi lisoniy birliklarning o'rinli qo'llanishini o'rgatish orqali ularning ijtimoiy xulqi shakllantiriladi.

Magistrant sifatidagi shaxsiy kuzatuvim: Amaliyot jarayonida guvoh bo'ldimki, o'quvchiga “Ega va kesimning moslashuvi” qoidasini shunchaki doskada tushuntirgandan ko'ra, ota-onaga yoziladigan minnatdorchilik xati yoki do'stga dalda berish xati shaklidagi interaktiv topshiriq orqali o'rgatilsa, bola ham grammatikani tezroq o'zlashtiradi, ham unda mehr-oqibat kabi emotsional intellekt (IQ) rivojlanadi.

2. Kompetensiyaviy yondashuv: Tilni hayotga tatbiq etish

Zamonaviy mehnat bozori va hayot shaxsdan o'z fikrini aniq, lo'nda va ta'sirchan tushuntira olishni talab qiladi. Ona tili darslarida kompetensiyaviy yondashuv o'quvchini nutqiy va ijtimoiy vaziyatlarda “yo'qolib qolmaslik”ka o'rgatadi.

Ona tili darslarida asosan quyidagi tayanch kompetensiyalar shakllantiriladi:

Kompetensiya turi	Darsdagi amaliy ifodasi
Kommunikativ kompetensiya	Fikrni ogʻzaki va yozma shaklda tushunarli bayon qilish, muzokara olib borish, tinglash madaniyati
Axborot bilan ishlash	Matndan kerakli maʼlumotni filtrlash, fake(yolgʻon) xabarlarini farqlash, tahlil qilish
Oʻz-oʻzini rivojlantirish	Mustaqil mutolaa qilish, lugʻatlar, elektron resurslardan toʻgʻri foydalanish

Darslarda shunchaki “mashqni koʻchirib yozing” topshirigʻidan voz kechib, pragmatik topshiriqlar ga oʻtish lozim. Masalan:

1. Reklama matni yoki eʼlon yozish;

2. Biror muammo boʻyicha insho emas, balki “Ommaviy axborot vositalariga munosabat” mavzusida esse yoki blog-post tayyorlash;

3. Rasmiy xat va arizalar yozish koʻnikmasini shakllantirish.

Shu oʻrinda yuqoridagi jumlagi izoh bersak, “pragmatik” soʻzi tilshunoslik, pedagogika va falsafada juda muhim oʻringa ega boʻlib, u grekcha “pragma” — ish, harakat, amaliyot soʻzidan olingan.

Mazkur maqola kontekstida bu tushuncha ikki xil oʻzaro bogʻliq maʼnoda kelmoqda:

1. Pedagogik maʼnosi: Hayotiy va amaliy manfaat

Taʼlimda pragmatik yondashuv yoki pragmatik topshiriqlar deganda, oʻrganilayotgan bilimning quruq nazariya boʻlib qolmasdan, toʻgʻridan-toʻgʻri hayotiy ehtiyojlarni qondirishga xizmat qilishi tushuniladi.

Noamaliy (eski) yondashuv: Oʻquvchiga “Ega va kesimning moslashuvi qoidasini yodlang va 5 ta gapni sintaktik tahlil qiling” deyish. Bu bilim faqat sinfxonada yoki imtihonda kerak boʻladi.

Pragmatik (zamonaviy) yondashuv: Oʻquvchiga “Hokimiyatga yoki biror korxonaga rahbariga oʻz mahallangizdagi muammoni hal qilib berishlarini soʻrab rasmiy ariza (yoki xat) yozing” degan topshiriqni berish. Bu yerda bola grammatikani oʻz-oʻzidan, hayotiy muammoni yechish jarayonida oʻrganadi.

2. Tilshunoslikdagi maʼnosi: Nutqning tinglovchiga taʼsiri. Lingvistikada lingvopragmatika degan alohida soha bor. Maqolada soʻzlarning pragmatik imkoniyatlari deganda, soʻzning shunchaki lugʻaviy maʼnosi emas, balki uning vaziyatga qarab tinglovchiga qanday taʼsir koʻrsatishi, unda qanday emotsiya uygʻotishi va maqsadga erishish kuchi nazarda tutiladi. [2, 37-b] Misol: Biz bitta fikrni turlicha aytishimiz mumkin: “Eshikni yop!” (Buyruq — munosabatni sovuqlashtirishi mumkin), “Xonaga sovuq kiryapti, shekilli...” (Pragmatik koʻrinish — eshikni yopish haqida toʻgʻridan-toʻgʻri aytilmaydi, lekin tinglovchi buni tushunib, eshikni yopadi).

Bir soʻz bilan aytganda “ona tili darslarida pragmatik yondashuv” bir jumladan — *oʻquvchiga tilni shunchaki qoidalar toʻplami sifatida emas, balki hayotda muvaffaqiyatga erishish, insonlar bilan toʻgʻri muloqot qilish va oʻz maqsadlarini amalga oshirish quroli (vositasi) sifatida oʻrgatish* demakdir.

3. Innovatsion metodlar va qiziqarli yondashuvlar

Ona tili darslarini qiziqarli qilish uchun dars tarkibiga geymifikatsiya (oʻyinlashtirish) va keys-stadi (muammoli vaziyat) metodlarini olib kirish maqsadga muvofiqdir.

“Lisoniy detektiv” oʻyini: Oʻquvchilarga xatolarga tola matn beriladi. Ular “izquvar” sifatida matndagi uslubiy, imloviy xatolarni topib, ularning nutq madaniyatiga yetkazadigan zararini tushuntirib berishadi. Bu metod oʻquvchilarda tanqidiy fikrlashni uygʻotadi.

Debatlar va disputlar: Siyosiy, ijtimoiy yoki ekologik mavzularda baxs-munozaralar tashkil etish orqali oʻquvchilar oʻz fikrini argumentlar bilan himoya qilishni oʻrganadilar. Bu esa ularda notoqlik (oratorlik) sanʼatini shakllantiradi.

4. Ona tili darslarida “Raqamli lisoniy kompetensiya” (Digital Literacy) va Netiket tarbiyasi

Bugungi kunda oʻquvchilarning asosiy muloqoti ijtimoiy tarmoqlar (Telegram, Instagram, TikTok) makoniga koʻchdi. Shu bois, ona tili darslarining kompetensiyaviy koʻlami faqatgina anʼanaviy nutq bilan cheklanib qolmasligi kerak.

Netiket (Tarmoq odobi) tarbiyasi: Ijtimoiy tarmoqlarda sharh (komment) yozish madaniyati, virtual muloqotda haqoratli soʻzlarni ishlatmaslik, fikrni dalillar bilan madaniyatsiz koʻrinishga keltirmasdan bayon etish — bugungi kun ona tili darslarining eng dolzarb tarbiyaviy vazifasidir.

Kiberlingvistika va “Kreativ kopirayting”: Oʻquvchilarga ijtimoiy tarmoqlar uchun savodli, taʼsirchan va ixcham matnlar (postlar) yozishni oʻrgatish lozim. Bu oʻquvchida ham filologik oʻzlikni shakllantiradi, ham kelajakda zamonaviy kasblarni (SMM, kopirayting) egallashiga poydevor boʻladi.

Biz maktabda oʻquvchidan faqat mumtoz gʻazallarni sharhlashni talab qilsagu, u virtual olamda oʻz ona tilida ikki jumla gapni imloviy xatolarsiz yozolmasa, biz maqsadga erishmagan boʻlamiz. Zamonaviy ona tili darsligi smartfon ekranidagi savodxonlikni ham nazorat qila olishi shart.

5. PISA va PIRLS xalqaro baholash dasturlari talablariga moslashish

Ona tili darslarining kompetensiyaviy imkoniyatlari bevosita xalqaro taʼlim standartlari bilan bogʻliq. PIRLS (boshlangʻich sinflarda matnni tushunish darajasi) va PISA (oʻsmirlarning matnni oʻqish va tahlil qilish savodxonligi) dasturlari ona tili taʼlimining tub mohiyatini belgilaydi. Anʼanaviy grammatik tahlildan farqli oʻlaroq, xalqaro baholash tizimi oʻquvchidan quyidagilarni talab qiladi:

Matn osti maʼnosini (subtekstni) uqish: Muallif matnda nima demoqchi? Qaysi gap orqali qanday his-tuygʻuni yashirgan?

Grafik va jadvallar bilan ishlash: Zamonaviy ona tili darslarida infografik (tasviriy maʼlumotlar) berilishi va oʻquvchi ushbu tasvirlarni soʻzlar yordamida “oʻqiy olishi” (vizual savodxonlik) kerak.

Xulosa oʻrnida tadqiqotlarim va shaxsiy qarashlarimdan kelib chiqib aytishim mumkinki, bugun biz ona tili oʻqituvchilarining metodologik dunyoqarashini tubdan oʻzgartirishimiz shart. Ona tili darsligi qoidalar toʻplami emas, balki hayot darsligi boʻlishi kerak.

Biz oʻquvchiga til qoidalarini shunchaki imtihondan oʻtish yoki test yechish uchun oʻrgatmasligimiz lozim. Biz unga shunday lisoniy joziba va kompetensiya berishimiz kerakki, u ertaga jamiyatga kirib borganida oʻz soʻzi bilan insonlarni ergashtira olsin, internet makonida oʻzbek tilining nufuzini munosib himoya qila olsin, ona tili darslarining tarbiyaviy va kompetensiyaviy imkoniyatlarini birlashtirish — komil va raqobatbardosh shaxsni tarbiyalashning eng toʻgʻri hamda samarali yoʻlidir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Tojdiyev Yo. va boshqalar. O'zbek tili o'qitish metodikasi. - Toshkent, 2020.
2. Yo'ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. - Toshkent, 2019.
3. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining Milliy o'quv dasturi. Uzedu.uz
4. Mirzaboyeva D, Makhsudova O. *Developing communicative competence of primary school pupils through interactive methods.* – 2025.
5. Qamchiyeva Z. *Communicative Language Teaching: Effectiveness in the Modern Classroom.* – 2025.
6. Alimatova S. *Impacts of Communicative Competence on Second Language Acquisition and Improving Speaking Skills.* 2024.
7. Elkonin, D. B. *Psixologiya igrы.* Moskva: Pedagogika, 1978.
8. Vygotskiy, L.S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes.* Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
9. Bandura, A. *Social Learning Theory.* Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1977.
10. Kohlberg, L. *Essays on Moral Development: Vol. 1. The Philosophy of Moral Development.* Harper & Row, 1981.
11. Piaget, J. *The Moral Judgment of the Child.* Free Press, 1965.
12. UNESCO. *Education for Sustainable Development: Learning Objectives.* Paris, UNESCO Publishing, 2017.
13. OECD. *The Future of Education and Skills 2030: OECD Learning Compass.* OECD Publishing, 2019.
14. O'zbekiston Respublikasi Oliy va umumiy o'rta ta'lim vazirligi. *Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti.* Toshkent, 2021.
15. Turaqulova, G., Xasanboeva, O. *Pedagogika.* Toshkent: "O'qituvchi" nashriyoti, 2019.
16. Yuldashev, J., Hasanov, S. *Pedagogik kompetensiyalar va ularni shakllantirish texnologiyalari.* Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyoti, 2020.
17. To'raqulov, E. *Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi.* Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
18. Shodmonov, Z., Qodirova, F. *Pedagogik psixologiya.* Toshkent: "Sharq" nashriyoti, 2020.
19. Merrill, M. D. *First Principles of Instruction.* Educational Technology Research and Development, 2013.